



# ЧИТАТЕ ЛИ ЈЕЛЕНУ ДИМИТРИЈЕВИЋ?

ЗБОРНИК РАДОВА

Уреднице

Проф. др Биљана Дојчиновић

Др Јелена Милинковић

Рецензенткиње

Др Љиљана Бајић, редовна професорка

Др Зорица Бечановић-Николић, ванредна професорка

Др Мирјана Маринковић, ванредна професорка



ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

*Књижевство, теорија и историја женске књижевности  
на српском језику до 1915. године*

Тематски зборник *Читате ли Јелену Димитријевић?* сачињен је од радова који су представљени на истоименом скупу о Јелени Димитријевић, одржаном деветог априла 2016. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Зборник је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја број 178029, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године.*



## ЧИТАТЕ ЛИ ЈЕЛЕНУ ДИМИТРИЈЕВИЋ?

Зборник радова

Уреднице:

Проф. др Биљана Дојчиновић

Др Јелена Милинковић

Издавач

Филолошки факултет Универзитета у Београду



За издавача

Проф. др Љиљана Марковић

Дизајн и прелом

Проф. др Наташа Теофиловић

Лектура и коректура

Пројекат *Књиженство*

Штампа

*Цицоја*  
ШТАМПА

Тираж

200

ISBN: 978-86-6153-480-5

COBISS.SR-ID 259682060

Београд, 2018.

## САДРЖАЈ

### **Биљана Дојчиновић, Јелена Милинковић**

*Читате ли Јелену Димитријевић?* ..... i

### **Магдалена Кох**

*Extra muros* у канону: Јелена Димитријевић у настави српске књижевности на универзитетима у Пољској ..... 1

### **Жарка Свирчев**

*Нове* у педагошком канону: методички предлози ..... 23  
Ми читамо Јелену Димитријевић ..... 45

### **Наташа Марковић**

Јелена Димитријевић у *Сопственој соби*:  
освајање нове генерације читалаца ..... 47

### **Јасмина Милановић**

Јелена Димитријевић и женска друштва ..... 59

### **Владимир Ћурић**

Француска култура Јелене Димитријевић:  
„српска душа” између Истока и Запада ..... 79

### **Јелена Милинковић**

Јелена Димитријевић, *Српски књижевни гласник* и Америка ..... 95

### **Слободанка Пековић**

Сестре Туркиње и сестре Американке ..... 119

### **Светлана Слапшак**

Женска деконструкција оријентализма:  
крипто-колонијализам и Јелена Димитријевић ..... 131

### **Владимир Бошковић**

Јелена Димитријевић у контексту:  
ране феминисткиње и путописци југоисточне Европе ..... 155

**Славица Гароња-Радованац**

Туркиње и турске теме у раној приповедној прози Јелене  
Димитријевић..... 169

**Јована Реба**

Спектар родних трансформација у *Писмима из Ниша о харемима*  
Јелене Димитријевић ..... 187

**Јелена Радовановић**

Јелена Димитријевић: прва српска оријенталисткиња? ..... 203

*Белешке о ауторкама и ауторима* ..... 221

*Именски регистар* ..... 229



## *Нове* у педагошком канону: методички предлози<sup>1</sup>

У раду се излаже методичка припрема за наставну интерпретацију романа *Нове* Јелене Димитријевић. Рад је замишљен као прилог гинокритичким стратегијама превредновања и ре-конструкције педагошког канона. Структура рада следи структуру припреме за час, односно наставне обраде романа. Посебно се инсистира на примени корелацијско-интеграцијског и проблемско-стваралачког методичког система. У подтексту рада је уверење да естетски квалитети романа, као и његов друштвено-културолошки аспект, који је сродан циљевима иманентним настави Српског језика и књижевности, кандидују *Нове* за обраду у трећем разреду средњих школа у оквиру наставне теме *Модерна*.

**Кључне речи:** *Нове*, педагошки канон, методичка припрема, наставна интерпретација.

---

<sup>1</sup> Овај рад је настао у оквиру пројекта *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (бр. пројекта 178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

## Циљеви часа



**Н**аставном интерпретацијом романа *Нове* планира се остваривање бројних циљева. Упознавање ученика са стваралачком личношћу и поетиком Јелене Димитријевић базични су образовни циљеви. Ученици ће стећи знање о ауторкином интелектуалном профилу, превасходно космополитизму и њеном дијалогу са страним културама. На примеру романа *Нове* ученици ће се упознати са феминистичком платформом Јелене Димитријевић и стваралачким поступцима путем којих ју је транспоновала у своје дело. Свестрано ће се истражити концепција ликова, симболичност појединих елемената приказане предметности, друштвено-историјски контекст који детерминише радњу, наглашавање унутрашњег искуства ликова, вишеслојност сукоба, те културолошки укрштаји којима обилује роман. Ауторкине наративне стратегије и стилогени поступци разматраће се у контексту поетике модернизма. Стицање знања о фигури списатељице и интелектуалке у српском друштву и култури на почетку 20. века драгоцен је прилог ученичком познавању културне историје.

Интерпретација романа Јелене Димитријевић подстицаће све елементе стваралачког мишљења ученика. Увежбавање ученика у самосталној интерпретацији текста утемељеној у књижевној теорији и историји, као и обучавање ученика у примени методолошког плурализма, циљеви су сваког наставног дијалога са текстом. Роман је посебно захвалан за неговање критичког мишљења ученика и културе дијалога јер отвара теме које су и данас „осетљиве“ и провокативне, те садржи низ проблемских места која се могу актуелизовати из различитих перспектива. Подстицаће креативног приступа књижевном тексту оствариће се кроз активности којима ће се заокружити наставни рад на тексту.

Читањем и интерпретацијом романа развија се и негује интересовање ученика за модерну српску (женску) књижевност. Сензибилисање ученика за уочавање и ваљани приступ у промишљању проблема рода унутар књижевне и културне историје нарочито је имплицирано методичким активностима. Развијање свести о важности поштовања и разумевања Другог на чему се заснива хуманистички однос према човеку, репресивни учинци патријархалне културе (оновремене и савремене), свестрано промишљање концепата хибридности идентитета, његове (геополитичке, културолошке, идеолошке) граничност, те дијалог култура вредносна је вертикала око које се сабирају интерпретативна исходишта.

### **Припрема ученика за читање и тумачење романа *Нове***

Методичке кораке у припреми ученика за рецепцију романа *Нове* ваља пажљиво осмислити и посветити им пажњу и време јер је реч о роману који ће се сместити у сложену културолошку, друштвену и политичко-идеолошку мрежу. Такође, естетске посебности романеског остварења Јелене Димитријевић морају очувати своју особеност током наставне интерпретације. Стога ће се историјски контекст и друштвени чиниоци транспоновани у романескни свет, које је неопходно уважити приликом анализе дела, ученицима осветлити у припремној фази, у оквиру мотивационих активности.



Мотивацију ученика за читање романа ћемо започети биографским приступом. Ученицима се даје задатак да истраже биографију Јелене Димитријевић која је доступна у бази података *Књиженство* и да прочитају текст Анђе Бунушевац „Г-ђа Јелена Димитријевић, позната књижевница и прва наша жена која је ишла на пут око света“ објављеном у часопису *Жена и свет* 1928. године. Ученици се кратко обавештавају да је реч о ауторки романа *Нове* који ће се ускоро обрађивати на часовима. На једном од часова који претходе наставној интерпретацији романа *Нове*, а наставници ће га планирати сходно времену потребном за читање романа, посветиће се пажња мотивацији ученика за рецепцију романа. Разговор започињемо стваралачким портретом Јелене Димитријевић:

– *Имали сте задатак да проучите биографију Јелене Димитријевић. – Шта вам је привукло пажњу? Да ли вас је нешто изненадило, зачудило, заинтриговало? – Да ли бисте рекли да је реч о типичној биографији жене са почетка 20. века? Образложите свој одговор. – Претпоставите шта је подстицало ауторку да путује? Шта је откривала на својим путовањима, шта јој је искуство путовања омогућавало? – Да ли бисте ви волели да путујете рутом Јелене Димитријевић? Која земља на њеној мапи путовања вас је посебно привукла? – Присетите се интересу који је дала за часопис Жена и свет. Шта посебно издваја на својим путовањима? Шта није пропуштала да учини на различитим континентима и културама? – На који начин су повезана њена путовања и њено дело?*

Ученици ће се сложити да није реч о типичној или конвенционалној биографији жене у српској култури са почетка прошлог века. Њихову пажњу је привукла књигољубивост и љубопитљивост Јелене Димитријевић, њена полиглотија и, надасве, њена љубав према путовањима. Наставници могу да очекују да ће ученици наводити места у којима је ауторка боравила, а која и данас представљају изазов за путнике, а њихову пажњу ће привући податак да је прва Српкиња која је путовала око света. Констатоваће да је реч о необичној појави с обзиром на то да су у прошлости углавном мушкарци путовали, а жене остајале код куће у породичном кругу. Радозналост, жеља да се упозна друга култура, откривање новог, потреба за стицањем знања, пустоловни дух само су неки од могућих

одговора које ће ученици дати на питање о ауторкиној мотивацији за путовања. Добијене одговоре наставници могу да повежу са искуством и жељама самих ученика и тиме их подстакну да се асоцијативно-искуствено повежу са делом Јелене Димитријевић. Ученици ће се присетити да је у интервјуу издвајала еманципаторске и феминистичке покрете и сусрете са умним женама и боркињама за женска права [Хода Шарави (Huda Sha'arawi), Мехербаи Тата (Meherbai Tata) итд.]. Ауторкина библиографија ће сугерисати да је писала путописе. Ученици се могу обавестити да је објављено друго издање *Седам мора и три океана. Путем око света*.<sup>2</sup>

Након уводног разговора, наставници истичу да је значајан стваралачки круг Јелене Димитријевић плод искуства упознавања муслиманских жена, њихове културе и интима, и да су поједина њена дела подстицај добила у нашој непосредној близини – *Писма из Ниша о харемима* (1897), *Писма из Солуна* (1908, 1918), роман *Нове* (1912). Ауторка је боравила са њима, упознала се са њиховим начином живота и обичајима, женско искуство и женску позицију сматрала је релевантном књижевном грађом и темом. Хронотоп романа *Нове* један је од најбогатијих градова Османског царства, космополитски Солун у врло турско време, уочи Младотурске револуције. У зависности од компетенција ученика, наставници ће друштвено-политичке околности на прелому два века у Солуну и држави скицирати или монолошким или дијалогским путем. Младотурски покрет је обухватао младе људе различитих идеолошких профила, од националиста до либерала, који су били незадовољни режимом султана Абдулаха Хамида (İkinci Abdülhamit) и који су желели да уреде земљу по обрасцу западноевропских држава. Важно је ученицима истаћи да је реч о реформаторском, еманципаторском и модернизацијском покрету.

---

2 Јелена Димитријевић, *Седам мора и три океана. Путем око света*, (Београд: Лагуна, 2016).



Разгледница „Ослобођена Турска“

Године 1908. избила је Младотурска револуција. Наставници могу ученицима показати разгледницу на којој је приказано „ослобођење Турске“, која илуструје разноликост културолошких укрштаја (архитектура, хералдика, костим, језик) важних и за интерпретацију романа *Нове*.<sup>3</sup> Такође, наставници могу рећи да је ауторка могла да купи једну овакву разгледницу и да јој је иконографија била позната. Јелена Димитријевић је у београдској *Политици* читала извештаје Бранислава Нушића – сазнала је да су Туркиње „ослобођене“, да су се „развиле“ и да је кретање у харемима либерализовано. Похитала је у Солун да се и сама увери, сумњичава према вестима о интензивној еманципацији Туркиња. У Солуну је боравила од 2. августа до 11. септембра 1908. године. О свом искуству и доживљајима је писала пријатељици Лујзи Јакшић. *Писма из Солуна* су објављена у *Српском књижевном гласнику* 1908. и 1909. године, а 1918. године као посебна књига.

*Четврто писмо из Солуна* послужиће као интерпретативни предложак роману *Нове*. Оно је изабрано јер садржи поетичке топове које ће ауторка развити у роману *Нове*: опозиција *старе/нове*, идејна раслојеност Туркиња и различити погледи на еманципацију жена, женски простори као привилегована епистемолошка позиција, метафора кавеза и апсане, комуникација са француском

---

3 Разгледница [аутор Сотирис Христидис (Sotirios Christidis)] која се појавила 1908. године, непосредно након што су Младотурци задобили моћ у Истанбулу. На слици су представљени прваци Младотурске револуције Ахмед Нијази (Ahmed Niyazi Bey), Исмаил Енвер-паша (Ismail Enver Pasha) и Ахмед Риза (Ahmet Rıza Bey); слоган *Liberté, égalité, fraternité* исписан је на турском и грчком језику, а *Живео Устав* на турском, грчком и француском језику. Слика је доступна на [en.wikipedia.org/wiki/Young\\_Turks#/media/File:Greek\\_lithograph\\_celebrating\\_the\\_Ottoman\\_Constitution.png](http://en.wikipedia.org/wiki/Young_Turks#/media/File:Greek_lithograph_celebrating_the_Ottoman_Constitution.png).

културом, тековине европеизације итд.<sup>4</sup> Читању *Четвртог писма* претходи његова локализација. Након интерпретативног читања *Четвртог писма*, сетом питања усмерава се ученичка истраживачка пажња:

*– Објасните због чега је за Јелену Димитријевић био важан сусрет са Ђулистан-Исмет-ханум. Које информације је желела да провери у разговору са њом? – Да ли је турска активисткиња испунила очекивања наше ауторке? – Да ли вас је нешто изненадило у њеном виђењу положаја Туркиња? Какав је њен однос према „развијању“? – На који начин она доживљава Устав? Шта је за њу слобода? Запазите на који начин је концепт слободе објаснила својој ћерки. – Ко ослобађа жену? – Запазите шта је слобода за групу жена која је пресрела Димитријевић при повратку од Ђулистан-Исмет? Шта је испровоцирало ове младе жене? – Размислите на који начин метафора „крваве заставе“ сведочи о њиховом односу према еманципацији турске жене.*

У разговору са Ђулистан-Исмет ауторка сазнаје да је вест о еманципацији Туркиња нетачна. Јелена Димитријевић је желела да види како се понашају птице пуштене на слободу, „излетеле из кафеза – умеју ли да лете“. Ђулистан јој је пружила информације о свом деловању у револуционарном Комитету јединства и напретка, о начину на коју васпитава своје ћерке. Посебно је инсистирала на лошем утицају француских гувернанти које распламсавају фантазме о слободи. С обзиром на то да је угледна Туркиња образлагала предност вела са моралног, економског и практичног аспекта, Димитријевић се додатно распитивала за „развијање“ турских жена. Увиђамо да међу образованим Туркињама колају различите идеје о развијању и да је однос према Западу амбивалентан. Слободу, изненађујуће, поздравља као супруга и мајка мушке деце, држећи при томе да је женској деци добро у харемима. Ђулистан одлучно одсечно заступа став да је Уставу циљ да се дух ослободи, а не да се лице развије. Дух турских жена је био у ланцима.

---

4 Припремање ученика за рецепцију романа *Нове* може да се оствари и хоризонталним путем, самосталним истраживачким радом ученика. Наставници ученике могу да поделе у тимове – тим биографа, тим историчара, тим етнографа – који би усмено реферисали на часу, уводећи на тај начин остале ученике у одељењу у контекстуални свет романа *Нове*.

Јелена Димитријевић се сетила да је у једном излогу видела лутку (Турска) у ланцима коју друга лутка (официр) откива (сцена као на разгледници „Ослобађање Турске“), те се може закључити да је револуција по мери мушкараца, а жене су пасивне, тек објекти, о чему сведочи начин на који је мајка објаснила слободу ћерки.

При повратку Јелену Димитријевић су пресреле две жене револтиране Ђулистан-ханумином неискреношћу. Ове жене су децидно тврдиле да су их егоизам и посесивност мужева заробили, а не вера. Оне највише осуђују Ђулистан јер као политичарка може, а неће да допринесе бољем положају својих и других турских ћерки. Не постоји, дакле, консензус по питању смера и опсега ослобођења жена и ову чињеницу треба имати на уму приликом разматрања еманципаторских процеса у контексту младотурског покрета. То су мајке које не заступају интересе жена (ћерки), него себичних мушкараца (својих мужева). Завршни исказ, „револуција младотурака је с белим заставама; револуција младотуркиња биће с крвавим“,<sup>5</sup> потврђује одлучност, борбеност, истрајност једног круга жена, али и очај, пониженост и обесправљеност жена.

Наставници издвајају поетичке топосе које дели *Четврто писмо* са романом *Нове* и најављују његову обраду. Ученици се обавештавају да су *нове* биле Туркиње образоване по западноевропским обрасцима, припаднице богатог слоја турског друштва крајем 19. и почетком 20. столећа, те да су заступале еманципаторски и реформаторски став по питању друштвеног положаја жена. Такође, наставници могу да информишу ученике да су нове блиске модернистичкој идеологији *нове жене*, жени која жели да је слободна у изражавању сопствене личности, духовно и материјално независна и која, такође, крајем 19. и почетком 20. века добија своје литерарне репрезентације у српској и светској књижевности.

Након разговора, наставници уручују ученицима читалачке, односно истраживачке задатке у писаној форми:

---

5 Јелена Димитријевић, „Писма из Солуна. Четврто писмо“, *Српски књижевни гласник*, књ. 22, бр. 2 (1909): 96.

## Истраживачки задаци

– Прати развој сукоба између *старих* и *нових* у роману. Објасни природу сукоба – да ли је реч о социјалном, класном, идејном (итд.) сукобу? – Издвој ликове који представљају поједине групе. Начини њихове групне портрете. – Објасни како се сукоб рађа и развија у Фатми. На који начин се два различита света сусрећу у њој? – За чиме чезне Фатма, шта је усрећује, о чему сања? Шта узрокује њено незадовољства?

– Пажљиво читај Фатмино прво писмо госпођици Ани Жабуле. Размисли шта доводи до Фатмине побуне. Објасни о каквој побуни је реч. – Тумачи сцену сукоба са оцем. Одакле Фатма црпи снагу да се супротстави оцу и богу? Како се осећала у тренутку сукоба са оцем? Размисли зашто су разлике између њих двоје непремостиве. – На који начин Фатма доживљава сусрет са Западом? – Анализирај шта доводи Фатму до разочарања и пораза. Шта јој је, према твом мишљењу, недостајало да буде задовољна и испуњена? Аргументуј своје закључке наводима из текста.

– Прати активности Ариффе-тејзе. У чему се огледа посебност ове јунакиње? – Издвој њене ставове о еманципацији жена. Покушај да од делова њених монолога, писама и стихова саставиш „феминистички манифест“. – Настој да оживиш у машти једну седељку странкиња, *нових* и приповедачице. Како су обучене, шта раде, где се налазе? – На који начин странкиње виде Туркиње? Због чега им долазе у посету? – Издвој најсугестивније метафоре којима се описује заточеност Туркиња и њихова жеља за слободом. Тумачи вишеслојност тих метафора.

– Издвој кључне топониме и тумачи њихов симболички потенцијал. – Објасни о чему се, са једне стране, огледа удобност и индивидуалност девојачке собе, зашто се осећа као привилегован простор, и због чега је, са друге стране, реч о простору који се доживљава као затвор. Издвој појединости у опису ентеријера које поткрепљују твоје закључке. – Да ли *нове* доживљавају Солун као свој дом? – Наведи које асоцијације море побуђује у јунакињама? На који начин нараторка актуелизује романтичарски троп мора у роману? – Тумачи због чега Париз има повлашћено место у структурном смислу? Шта представља Париз за јунакиње?

– Објасни функцију језичког плурализма у романескној структури. На који начин је он укључен у поступке карактеризације јунака? Размисли о његовим културолошким импликацијама. – Одреди приповедну перспективу.

Објасни како се она субјективизује? Издвој изразито модернистички поступак приповедања. – Размисли о функцији писама у романескној структури. У шта она читаоца уводе? – Протумачи жанровске особености Фатминог дневничког казивања и повежи их са насловом *Песме суза*.

– Формулиши проблемска места која су ти привукла пажњу и подстакла на свестраније промишљање. Припреми се да дискутујеш на часу о тим проблемима. Да ли си се и у другим књижевним делима сусретао/ла са истим или сродним проблемима и питањима? Размисли у чему се огледа актуелност романа *Нове Јелене Димитријевић*.

### Наставна интерпретација

Разговор о роману *Нове* наставници отварају провером рецепције, односно подстицањем ученика да изложе своје читалачке доживљаје. Наставници посебно инсистирају на аргументованом образлагању утисака или вредносних судова о роману. Уједно, добијају информације драгоцене за вођење интерпретације. Након што ученици изложе своје утиске, наставници најпре усмеравају ученичку пажњу ка репрезентацији харемског живота у уметности Запада. Истичући да је та традиција дуга и богата у ликовним уметностима, позивају ученике да пажљиво погледају слике уметника из различитих епоха и стилских оријентација [Јозеф Химел (Josef im Himmel) *Доколица у харему*, Пјер Огист Реноар (Pierre-Auguste Renoir) *Одалиска*, Емил Бернар (Émile Henri Bernard) *Харем*, Жан Огист Енгр (Jean Auguste Dominique Ingres) *Велика одалиска*], које истиче/пројектује на видно место у учионици, и запазе њихове заједничке особености.<sup>6</sup>



<sup>6</sup> Богата колекција слика, насловљена Харем у оријенталистичком сликарству, доступна је на [www.commonswikimedia.org/wiki/Category:Harems\\_in\\_orientalist\\_paintings](http://www.commonswikimedia.org/wiki/Category:Harems_in_orientalist_paintings).



Ученици ће лако уочити да су простор у који су жене смештене и њихова тела потпуно еротизована. Репрезентација жена имплицира лепоту, луксуз, доколицу, пасивност, посвећеност и преданост чулном ужитку. Ученици ће, такође, увидети да су ова платна пројекција мушких фантазија и жеља, а не плод реалног сусрета и искуства са женама, јер мушкарци и нису имали приступ харемима. Стога је простор харема за њих тајанствено, идеализовано, изазовно и примамљиво место, подложно стереотипизацији.

Наставници потом показују ученицима слику Анријет Браун (Henriette Browne) *Посета. Унутрашњост харема*, подстичући их да је упореде са делима сликара. Такође, ученицима се сугерише да запазе чијем делу је ближа репрезентација жена и харема у роману *Нове* и да покушају да објасне.



Одсуство чулности, еротских мотива, раскоши и пасивности су примарни елементи које ће ученици издвојити на слици *Посета. Унутрашњост харема*. Такође, нагласиће да жене на слици разговарају или су замишљене/размишљају. Оне су у покрету, динамичне су, нису пасивне. Ученицима се може сугерисати суптилна композициона алузија на перипатетичку



филозофску школу. Дакле, сликарки је стало да прикаже жену у харему као мислеће биће, а не као објекат мушкарчеве појуде или обезличено, изразито естетизовано тело које ишчекује мушкарца. Репрезентација харемског живота у роману *Нове* сродна је слици А. Браун. Један од разлога ове сродности свакако треба тражити у чињеници да је реч о делима жена. Наставници подстичу ученике да размотре на који све начин род аутора или ауторке утиче на његово или њено стваралаштво (ово може бити и тема посебне дискусије).

Након уводног разговора, наставници усмеравају ученичку пажњу ка роману *Нове*:

*– На који начин су нове повлашћене у структури романа? – Које јунакиње су нове? Представите ове девојке. Шта нам њихове девојачке собе откривају? – Зашто су књиге важан поступак карактеризације јунакиња? – Протумачите смисао оксиморона „златан кавез“ којим се описује њихов положај. Опишите њихову свакодневицу? О чему сањају? Шта их покреће?*

Важност *нових* у романескној структури наговестила је сама ауторка, истакавши појам *нове* у наслов – оне су главне јунакиње, културно-историјски тренутак је сагледан из њихове перспективе, њихове животне приче су мотивациони чиниоци и покретачи фабуле. Емир-Фатма и Мерсија су Туркиње из богатих солунских породица. Одрасле су уз гувернанте Францускиње и Енглескиње, стекавши образовање у духу Запада (страни језици, књижевност, историја, филозофија, музичка култура) камо су прогресивни слојеви турског друштва окренули своје лице.

Ентеријер њихових девојачких соба илуструје културолошку различитост којој су изложене. Елементи западне цивилизације и источне цивилизације здружени су у удобности и комодитету њихових соба. Соба је простор девојачке интимае, подршке, поверавања, простор (привидне) слободе, сањарења, неспутане размене мисли и осећања. Истовремено, решетке на прозорима сигнализирају ограниченост и забране. Оне живе у Солуну, али никада нису слободно корачале његовим улицама и истраживале га. Оксиморон *златан кавез* сугерише амбивалентност њиховог положаја.

Европа је за њих идеал, место на којем се живи и воли слободно. Њихови разговори су премрежени референцама из лектире. Књиге су знак њиховог образовања, али нам пружају увид и у њихову интиму. Књижевност им пружа моделе за идентификацију, она им посредује (конструисану) стварност. Сан о браку из љубави прожима њихова девојачка осећања и хтења.

Иако су јој доступни луксуз и веће могућности него просечној Туркињи, Емир-Фатма није задовољна. Она је освестила свој положај, бивајући свесна режима забрана којем је подвргнута турска жена. Јер, она није усвајала само језик стране културе, већ и културне моделе и вредносни систем посредован књижевним текстовима, у којима је положај жене другачији од положаја жене у њеној матичној култури. Фатма јасно артикулише свест о сопственој спутаности и неискуству, свест дубоко прожету чежњом.

*– Да ли нове налазе узор само у француској (страној) култури или и у својој непосредној околини? На који начин су жене идејно раслојене у круговима у којима се креће нараторка? У чему се огледају генерацијске разлике међу њима? – По чему се издваја Ариф-тејзе? Објасните зашто је она важна за Емир-Фатме и Мерсију. Тумачите њене погледе на еманципацију жене. – Свестрано образложите метафоре „чаробни сан Истока“ и „право сунца“. Шта је супротстављено „чаробном сну Истока“ – стварност или неки други сан?*

Фатмин најужи породични круг изразито је раслојен. Лик Фатмине нене посебно је пластично предочен. Реч је о писменој жени, жени која говори арапски и персијски, жени приврженој *Курану*. Она је подршка и на емотивном и на интелектуалном плану својим унукама, иако је свесна опасности које доноси европско образовање у харемском контексту. Фатмина мајка Сафета је жена потпуно у складу са нормама традиционалног турског друштва. Чини се да је она једино срећна. Она повлађује мужу, засипајући га гестовима привржености и поштовања, а нарочито га подржава у свим одлукама које се тичу њихове кћери. Пасивна и покорна Сафета, потпуно урођена у патријархални светоназор, парадигма је *старих*.

Најпровокативнија је Ариф-тејзе, феминистичка боркиња, гласноговорница *нових*.<sup>7</sup> Ариф је образована путница, начитана и просвећена, одлучна и истрајна, правдољубива, пуна ентузијазма и енергије. Она је ослонац и подршка младим женама, посредујући им искуство и знање. Она је и својеврсна резонерка, њени ставови и погледи стожер су еманципаторског пројекта младотурске провенијенције.

На питање једне странкиње да ли Туркиње траже право гласа, Ариф одговара да траже „право сунца“. Реч је о вишеслојној метафори: оне су покривене и затворене, физички спутане и омеђене, те стога желе слободу кретања која, уједно, укључује право на сопствени избор који подразумева слободна егзистенција. Међутим, Ариф је потпуно свесна да се највећи број жена оглушава о надлазеће промене, односно да нису свесне сопственог положаја. Она је оштра критичарка патријархалног концепта друштва, но, ипак, има одређену дозу резерве и скепсе јер ваљано уочава да Туркиње још увек нису начиниле најважнији корак – немају самосвест.

Туркиње су још увек уљуљкане у илузију непроменљиве стварности, оне ходају традицијом освештаним стазама вођене фатализмом ксмета. Иако у *Ћубрету спавају*, оне царски сан сањају. У својој егзистенцијалној сведености, за разлику од *нових*, нису свесне мноштва могућности. Међутим, оне, опет за разлику од *нових*, ништа не ризикују. Јер у тренутку када се одвија радња романа одлука да се раскине са традицијом води у непознато и неизвесно. То се и догодило главној јунакињи. *Чаробном сну Истока* није супротстављена реалност. Младе жене је не познају, нису је искусиле, она им је посредована фрагментарно, путем књига. *Чаробном сну Истока* је супротстављен „чаробан сан Запада“, ништа мање погубан за жене неприпремљене за стварност.

---

7 Ситуацију одласка у књижевно друштво Ариф-тејзе и третман ауторке, односно женског стваралачког идентитета у роману *Нове* (песма Жена) поредила сам са својим ученицима са одломком из дневника Милице Стојадиновић Српкиње (запис 24. маја). Одломак из дневника *У Фрушкој гори 1854*. обрађујем у другом разреду у оквиру наставне теме *Романтизам*. Ученици су било врло заинтересовани да прошире знање о (српској) женској књижевној култури.

– Запазите у ком тренутку се рађа побуна у Емир-Фатми? Шта ју је ободрило? Зашто се исповеда госпођици? – Протумачите у којим сегментима ауторка посеже за интимистичким жанровима. Објасните смисао овог поступка. – У чему се огледа модернистички аспект романа? – Анализирајте Фатмин сукоб са оцем. Одакле црпи снагу и смелост за кршење правила? – Објасните параболу о сутаниној канарини. На који начин је Фатмина будућност њоме антиципирана? Пронађите у тексту још један симболички „знамен“ Фатмине судбине. – На који начин сте разумели лудост Фатминог смеха и очево повлачење пред њеним иступом?

Након сусрета са непознатим младићем током боравка код Мерсије, Емир-Фатма интензивније почиње да осећа своју изолованост и жеља за животом ван утврђених оквира се повећава. Доживљај сопствене куће нарочито је бременит симболичким набојем. „Отворени прозори“ су јој омогућили искуство другачијег кова од њене устаљене свакодневице – сусрет са младићем приликом којег је прекршила обичајно правило обарања погледа. О томе пише госпођици 2. јуна 1905. године, откривајући своју интиму и фантазије еротске природе. Ана Жабуле је особа са којом Емир-Фатма има слободу да дели искуство несхватљиво девојкама њеног културног круга. Оно што је неизрециво, чак незамисливо у патријархалној култури, поверава се блиској, женској особи путем писма. Ауторка посеже за интимистичким жанровима како би субјективизовала приповедну перспективу, те непосредовано предочила унутрашње доживљаје и трептаје јунакиња. Писма су, такође, засигурно била конститутивни елемент у женској комуникативној мрежи с обзиром на то да је могућност усмене комуникације била ограничена и кодификована. Међутим, интимистички жанрови у роману (писма, усмене исповести) јесу места прекида комуникације, она су простор усамљености и изолованости. Писма и дневничка проза су и поетичка ознака модернизма романа *Нове*. Иако је роман урођен у историографску грађу, те се ослања на документарне елементе који детерминишу фабулу (датирање писама, на пример) и етнографски веродостојан миље као структурно релевантне компоненте (рецимо, харемска правила, церемонија и обред свадбе и развода), он је превасходно

прича о rasпoлућеним индивидуама које се сламају под притиском вишеструких конфликта (друштвених, породичних, личних). Историјско и колективно, телеолошки заокружено уступа место личном, емотивном, унутарњем и фрагментарном искуству појединца.

Фатма је свесна да је слобода ризик за њу, непознато и опасно, да нема ни знања ни искуства. О томе сведочи парабoла о канарини коју бележи у писму, а која антиципира њену судбину. Као што птица одбегла из кавеза није успела да се снађе на слободи, па је молила да је врате у кавез, тако ни Емир, не познајући правила стварног живота, није умела да се носи са слободом. Са ученицима се може отворити разговор на тему да ли је слобода бремене, односно да ли је човек способан да понесе терет слободе.<sup>8</sup>

Жеља за слободом, независношћу и сопственим изборима дали су јој снагу да се супротстави оцу. Сукоб са оцем представља кулминацију Фатминог плана да побегне са вољеним, након што је „надмудрено“ обичајно право и договорен сценарио за бег. Фатма је запањила оца својим понашањем, својом непоколебљивошћу толико да ју је сматрао лудом, болесном. Наглашавање афективне стране Фатмине реакције сугерише стихијски карактер њених поступка, али и њихов интензитет. На површину њеног повика „Ја мрзим бога зато што он мене мрзи!“ испливава „горки талог искуства“ муслиманске жене. Фатмина побуна против ауторитета – оца и бога – најдаље је што је једна жена отишла у романескном свету *Нових*. Побуна је била толико застрашујућа да се и Фатмин отац повукао, остајући, ипак, доследан својим ставовима. Сукоб оца и ћерке наговештен је у симболичком слоју сцене спаљеног кипариса, биљке која се у медитеранским културама сади на гробљу. Кипарис који је растао поред Фатмине собе спалио је гром, а алузивија на очев надимак суптилно упућује на деструктивност њиховог односа.

---

8 Ученицима се, ради продубљивања ове теме уколико покажу интересовање, може препоручити одличан филм Ларса фон Трира (Lars von Trier) *Мандерлеј* (Manderlay, 2005). Моји ученици су успоставили врло проницљиве паралеле између Фона Трировог филма и романа *Нове*. Наредне школске године, у оквиру наставне интерпретације концепта слободе у романима Достојевског (Фёдор Михайлович Достоевский), наставници могу да подсети ученике на роман *Нове*.

– Да ли вам је неки мушки лик нарочито привукао пажњу? Објасните због чега. – Издвојте различите профиле мушкараца. Ко представља традиционални тип маскулинитета? Наведите његове репрезентативне особине. – У чему се огледа његова одговорност за Фатмин пораз? Да ли ју је осветио? Образложите свој одговор. – Зашто Џемал представља прелазни тип маскулинитета? Шта га чини дезоријентисаним и неделатним? Пажљиво анализирајте његово писмо пријатељу Чарлсу. – Који мушкарац је најлибералнији? На основу којих његових поступака сте дошли до тог закључка?

Најлибералнији мушкарац је Али-беј. Он је предусретљив и толерантан, подршка и партнер својој супрузи Ариф. Он не робује друштвеним нормама, већ је доследан сопственим моралним начелима. Ибрахим-Хасан-беј представља парадигматичан образац мушкости у патријархалној османској култури. Његов карактер маркирају његови надимци, *носоња* и *гром*. Потпуно је уверен у исправност и сврховитост традиционалних норми, утемељујући у њима сопствени ауторитет. Он не прихвата одговорност за ћеркино васпитавање и конфликт који се у њој рађа јер није свестан сопствених погрешака. Лингвистички образована и начитана ћерка за њега је статусни симбол; његова жеља да образује ћерку по западноевропском моделу мотивисана је друштвеним положајем, а не жељом да она буде слободна. Упорно се оглушивао о упозорење своје мајке да не иду заједно „Коран и романи, решетке и европско учење“.

Напоследку, овај тип мушкости се указује у својој порозности. Ибрахим-Хасан-беј постаје свестан сопствене заблуде и грешке, те немогућности (или бар неналажења начина) конструктивног укрштања традиционалних турских обичаја и модерних западноевропских струјања. Његова гордост бива сломљена Фатмином смрћу. Привијајући унуку уз груди и дајући јој ћеркино име, овај горди и бескомпромисни човек „заплака, први пут како је постао човек“. Очеве сузе над ћеркиним удесом радикалан су гест суспрегнуте патријархалне културе. Међутим, сузе Ибрахим-Хасан-беја могу да отворе дискусију – коме су намењене? Да ли оплакује ћеркин удес или је свестан да нестаје свет у који је укореењен; да ли жали што није имао разумевања за ћерку или што није био

још оштрији? Ученике треба подсетити на став Туркиња које је ауторка срела у Солуну и које су посесивност мушкараца означиле као узрочнике њиховог утамничења и подстаћи их да епизоду са кипарисом и громом тумаче у овом кључу. Такође, Ибрахим-Хасан-беј ћерку није желео да уда за младотурчина из страха да се не „пођаури“, дакле, вођен верском нетрпељивошћу, што отвара нову димензију дискусије.

Џемал-Мурад је прелазни тип, на међи старог, патријархалног поретка и новог, модернизованог друштва. Он нема јасно изграђену позицију у свету и однос према њему. Иако се чинио као идеалан младић за Фатму, јер дели исти систем вредности са њом, испоставило се да је реч о пропалом племићу, кривом за убиство, младићу без одређене улоге у породици, емотивно незрелом и трауматизираним, младићу између два света, неспособном да делује, нераднику и алкохоличару. Неуспешни брак(ови) са Фатмом и одсуство самоконтроле осведочавају његову немоћ да се снађе и предузме одлучне кораке. У уводним редовима писма пријатељу Чарлсу, Џемал се открива као саморефлексиван млади човек, свестан своје дезоријентисаности. Међутим, у наставку писма испољава незрелост, неодговорност, неприхватање кривице, односно пребацивање кривице на друге (од мистике до фатализма источњачке страсти).

- *Шта за Фатму представља одлазак у Париз? Опишите како га у први мах доживљава. – Зашто јој се очекивања нису испунила? Због чега је анксиозна?*
- *Анализирајте њену болест на симболичком плану.*
- *Протумачите наслов њеног дневника. Објасните распон њених емотивних стања. – Како разумете Фатмин гест, односно аманет оцу да васпитава ћерку у традиционалном духу? – Пажљиво анализирај Арифитејзин однос према турским женским именима и Фатмин доживљај истих имена. Шта је условило њен став?*

Емир-Фатма познаје Париз и западноевропски живот искључиво из романа. Он је за њу и њене вршњакиње и истомишљенице платно на које пројектују сопствена хтења, наде и чежње. Он је утопијско место, конструкт који им у психолошком смислу олакшава живот у кавезу. Међутим, емпиријски сусрет са француском престоницом

бива трауматично искуство. Париз не бива простор среће и хармонизације, те коначног ослобођења, већ неразумевања, усамљености и слома. Дневнички записи оцртавају ритам Фатминог била. Најпре је усхићена што коначно може да шета поред мужа и да слободно гледа кроз прозор; осећања су помешана, радост, ипак, није непомућена. Лагано почиње да осећа да су јој ближи кипови и споменици од стварних људи. Прве болне спознају тичу се увиђања културолошких разлика између Туркиња и Францускиња које се испостављају непремостивим за младу Емир-Фатме. Све више бива опхрвана носталгијом, недостаје јој матерњи језик, топлина и сигурност породичног дома, познати обичаји и ритуали. Разочарање у љубав и сазнање да су њени снови неоствариви доводи до коначног слома. Њену болест можемо разумети као последицу слома идеала, као одустајање од живота, немогућност живљења, животни пораз и коначну изгубљеност и неприпадање, немогућност постојања између два света, односно у нигдини.<sup>9</sup>

Занимљиво је упоредити начин на који турским именима приступају Ариф и Фатма. На једном месту Ариф негодује, истичући да се жене зову „Зумбрит, Јакут, Ђул, Замбак, то јест смарагд, рубин, ружа, крин: да њини мужеви драго камење употребе за прстење или за дугмета на кошуљи, и кад им изађе из воље да га замене другим; да цвеће метну за појас или у рупицу од капута, па кад увене да га баце попуњавајући његово место свежим.“ Ариф у ономастици види одраз потчињености и постварења жена. У самоћи и патњи због неуслишених жеља у Паризу Фатма хвали лепоту турских женских имена, њихову душевност јер чак и робиња има лепо име да се не осећа као робиња. Из ње проговара носталгија, а не рационалан приступ стварима. Њен аманет оцу, ипак, завређује да буде размотрен у ширим размерама, а не само као плод личног неуспеха.

У завршници обраде наставници подстичу ученике да размисле и продискутују концепт слободе изложен у роману – шта је највећа препрека ослобађању: карактер и сензибилитет

---

<sup>9</sup> Уколико се наставници одлуче да *Нове* раде након обраде *Нечисте крви*, посебан скуп питања свакако ваља усмерити ка компаративном сагледавању ова два романа. Посебну пажњу треба посветити позицији свадбе у структури романа, односу према телу (фантазирање непознатог, идеалног мушкарца), кући и очевима главних јунакиња, симболизацији мириса, те урбаној топографији (горе-доле).



ликова или друштвени контекст или снага верских правила или страх од непознатог (итд.)? Ученици се могу усмерити и ка разматрању питања дијалога Запада и Истока, питања опсега еманципаторских пројеката (ко их покреће, подстиче, одржава), питања културолошке граничности, те актуелности романа и његових базичних проблемских места у савременом друштвено-политичком и културном контексту.

### **Стваралачке активности подстакнуте тумачењем дела**

Ученици добијају задатак да напишу есеј на једну од следећих тема:

- *Сусрет два света у роману Нове Јелене Димитријевић*
- *Буђење из чаробног сна истока – победа и/ли пораз?*
- *Тражимо право сунца! (манифест нових)*
- *Фатмин и Софкин чаробни сан*

### **Корак даље**

Наставници пуштају ученицима краткометражни филм *Потчињавање (Submission, 2004)* сценаристкиње Ајан Хирси Али (Ayaaan Hirsi Ali), активисткиње и боркиње за женска права, и редитеља Теа ван Гога (Theodoor van Gogh). Ученици се информишу да је реч о филму који критички приступа исламском односу према жени. Стихови *Курана* исписани на женском телу метафора су насиља над женама, а критичка оштрица засеца у инструментализацију тела и политичку димензију гардеробе. Редитељ Ван Гог је након премијере филма добијао претње смрћу; године 2004. убио га је исламски фундаменталиста.

Након филма, наставници подстичу разговор и дискусију о могућностима дијалога Запада и Истока, међусобног разумевања и уважавања; питања које је могуће отворити су, на пример, са које позиције треба са дође до реформи и еманципације, ко треба да је изнесе, да ли морамо да уважимо културолошку различитост ако смо свесни репресивних механизма културе другог итд. Предлаже

се форма дискусије, а не дебате, која имплицира две, углавном међусобно искључиве, могућности.

Наставници дискусију могу да прошире и продубе у различитим смеровима. Са ученицима се, на пример, може погледати анимиран аутобиографски филм *Персеполис* (*Persepolis*, 2007) ауторке Марџан Сатрапи (Marjane Satrapi). Компаративно сагледавање два женска образовна наратива отвара могућност за богату и провокативну дискусију; наставници је могу повести у правцу одрастања девојчица у муслиманским друштвима, у правцу репрезентације сусрета различитих култура и сукоба њихових културолошких кодова у процесу формирања идентитета, проблемима западњачког културног империјализма итд. Приликом примања награде у Кану 2007. године, Сатрапи је изјавила да филм, иако је универзалан, посвећује Иранцима. Ученици се могу подстаћи да издвоје универзалне аспекте филма и романа и њихове специфичне друштвено-културолошке карактеристике.

## ЛИТЕРАТУРА

### ИЗВОРИ

Бунушевац, Анђа. „Г-ђа Јелена Димитријевић, позната књижевница и прва наша жена која је ишла на пут око света“. *Жена и свет*, бр. 3 (1928): 9. [http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi\\_pretrazivi\\_po\\_datumu/zena\\_i\\_svet/1928/03/bo03#page/7/mode/1up](http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/zena_i_svet/1928/03/bo03#page/7/mode/1up) (преузето 27. 05. 2017)

Димитријевић, Јелена. *Нове*. Београд: Службени гласник, 2012.

Димитријевић, Јелена. „Писма из Солуна. Четврто писмо“. *Српски књижевни гласник*, књ. 22, бр. 2 (1909): 88–96.

Димитријевић, Јелена. *Седам мора и три океана. Путем око света*. Београд: Лагуна, 2016.

Дојчиновић, Биљана. „Димитријевић, Јелена, хронологија и библиографија“. У *Књиженство*, база података, <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/authors/jelena-dimitrijevic> (преузето 27. 05. 2017).

### СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

Бечановић Николић, Зорица. „Парадокси хибридности, оријентализма (балканизма) и субалтерности у роману *Нове* Јелене Димитријевић“. *Књиженство: часопис за студије књижевности, род и културе*, бр. 1, (2012), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?category=6>. (преузето 27. 05. 2017).

Дојчиновић, Биљана. *Право сунца – другачији модернизми*. Нови Сад: Академска књига, 2015.

*Општи стандарди постигнућа за крај општег средњег и средњег стручног образовања и васпитања у делу општеобразовних предмета за предмет Страни језик: приручник за наставнике*. Уредница Јелена Најдановић Томић. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2015.

Павловић, Миодраг. *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.

Реба Кулаузов, Јована. *Женски Исток и Запад*. Београд: Задужбина Андрејевић, 2010.

Томић, Светлана. „Две врсте Писама из Солуна“. *Зборник Матице српске за књижевност*, књ. 59, св. 3 (2011): 621–638.

### **Žarka Svirčev**

Economic-trade school, Веќеј

#### *Nove* in pedagogical canon: proposals for classroom teaching

The aesthetic quality of Jelena Dimitrijević's novel and its socio-cultural aspect that is related to the goals immanent in teaching literature nominate *Nove* for its inclusion in the existing high school curricula. This paper presents the proposals for classroom teaching (the preparation and motivation of pupils to read, research tasks for the pupils, methods of teaching and interpreting *Nove*, creative activities, interdisciplinary discussions). Emphasis is placed on the application of problem-creative and integration-correlation systems of teaching.

**Keywords:** *Nove*, pedagogical canon, methodological preparation, teaching interpretation



## Ми читамо Јелену Димитријевић

Видео-рад *Ми читамо Јелену Димитријевић*<sup>1</sup> плод је једне неочекиване авантуре која се одиграла у школи у којој радим са ученицима завршног одељења школске 2015/2016. Наиме, припремајући се за научни скуп *Читате ли Јелену Димитријевић?*, прецизније казано, промишљајући могућности наставне интерпретације романа *Нове*, одлучила сам да консултујем ученике. С обзиром на то да у том тренутку ученици четвртог разреда нису били оптерећени читалачким обавезама, одлучила сам да замолим две ученице да прочитају роман и саопште ми своје утиске и одговоре на неколико питања. Изабрала сам две ученице посве просечних читалачких компетенција, искустава и навика.

Две или три недеље касније, одељење које су похађале ученице које су читале *Нове* ме је питало зашто су само њих две добиле задатак да читају роман. Изненађена питањем и „револтом“ ученика, понудила сам одговор практичне природе – имала сам само два примерка књиге (што је била истина). Тврдили су да их то не би спречило да читају и да желе да и они учествују у том пројекту (њихов израз) – сазнали су зашто сам замолила ученице да прочитају роман. Обавестили су ме да та два примерка књиге

---

<sup>1</sup> Видео-рад је доступан на <https://vimeo.com/179881715>. (преузето 27. 05. 2017).

већ круже одељењем и да „се прича“ да је књига *супер*. Дакле, иако је примарна мотивација ученика била жеља да учествују у нечему важном и/ли да помогну својој професорици, а не чиста и непомућена читалачка радозналост и читалачка страст, књигу је прочитало 19 ученика (од 24 у одељењу).

Уочи одржавања научног скупа, питала сам их да ми дају видео интервјуе. Сложили су се да изложе своје утиске, да прокоментаришу шта је, према њиховом мишљењу, кључни проблем у роману итд. Учинили су то са задовољством. Чак су и сами монтирали снимак, додајући малу бравурицу на крају! Била сам веома поносна на њих и са задовољством сам приказала њихов видео-рад на округлом столу *Читате ли Јелену Димитријевић?* 9. априла 2016. године. Жао ми је што ученици нису могли да чују аплауз и приме похвале.

Видео-рад *Ми читамо Јелену Димитријевић* пружа драгоцене смернице методичарима и практичарима. Он је потврда да ученике ваља укључивати у процес избора књижевних текстова у школским програмима. Такође, он је прилог гинокритичком преиспитивању педагошког канона, упућујући на потребу његовог кориговања – укључивања романа *Нове*, на пример. Видео-рад је, напослетку, резултат ентузијазма, истрајности, радозналости, полемика, сарадње, разумевања, маштања, неслагања, читалачке љубави – верујем да ово може да осети свако ко га погледа. А све то је подстакла једна књига – *Нове* Јелене Димитријевић. Чини ми се да је и више него довољно разлога да се сви средњошколци упознају са њом.